

Obrácené rámcové zoubkování u známek tištěných OTr+HT

Obrácené rámcové zoubkování (ORZ) je termín používaný u nás pro perforační odchylku, v jejímž důsledku jsou známky (tištěné rotačním ocelotiskem kombinovaným s hlubotiskem - OTr+HT) přiléhající k jednomu z okrajů přepážkového archu (hornímu nebo levému) zoubkovány dvěma po sobě jdoucími úderý perforačního rámce, na rozdíl od standardní podoby rámcového zoubkování, při níž jsou všechny známky archu zoubkovány jediným úderem.

FRANTIŠEK BENEŠ

Vedle tohoto poměrně nového označení u známek tištěných rotačkou je však tento termín používán i pro perforační odchylku u známek tištěných jinými tiskovými technikami (například ocelotiskem s plo-

ché desky /desek/ - OTp, popř. i OTp kombinovaným s ofsetem - OF, ale například i u jednoho vydání protektorátního, tištěného hlubotiskem - HT, a jistě by se našly i další příklady).

ORZ u známek tištěných jinými technikami

V prvním případě je tomu tak u některých malých přepážkových listů ČSR II (např. desetibloky Smetana a Dvořák 1951, Pof. PL 594 a PL 595), u nichž se rámcové zoubkování vyskytuje ve dvou polohách, aniž bychom někdy věděli, která z nich je standardní a která otočená (obrácená). Obě polohy přitom rozeznáváme podle vychýlení perforačních otvorů především v rozích PL, takže je bezpečně můžeme rozeznat u celých PL, u řady čtyřbloků z obou okrajů a dokonce i u některých jednotlivých krajových kusů, pokud se u nich takový výrazněji vychýlený perforační otvor vyskytuje. Obrácenou polohu perforačního rámce bychom mohli dokonce rozeznat i u jednotlivé známky bez okraje, pokud by některý z jejích perforačních otvorů byl například vynechaný nebo velmi výrazně vychýlený.

Příklad druhé uvedené tiskové techniky (OTp+OF), u níž bychom se s ORZ mohli setkat, si můžeme ukázat na aršíku Praga 1998 (Pof. A 171). Pokud by do perforačního zařízení byl nedopatřením vložen v obrácené poloze (odmysleme si teď nutné decentrování známek), poznáme to například podle změněné polohy vychýleného perforačního otvoru v pravém horním rohu pravé známky, který by se v obrácené poloze vyskytoval v levém dolním rohu levé známky.

Pro ilustraci na okraj zmiřme i poměrně nový objev vyskytu ORZ u protektorátního aršíku R. Heydrich 1943; i u něj polohu perforačního rámce rozeznáváme podle vychýlení perforačního otvoru v jednom z rohů známky.

Obecně lze říci, že obrácené rámcové zoubkování je perforační odchylka způsobená v důsledku obrácené polohy perforačního rámce, použitého při zoubkování, nebo obrácenou polohou listu papíru při jeho vkládání do perforovačního zařízení.

Nelze přitom opomenout, že pokud je u některého přepážkového archu (PA), listu (PL) či aršíku (A) provedena obrácená rámcová perforace, vyskytuje se samozřejmě u všech v něm obsažených známek - i když ve

většině případů to u řady z nich vlastně běžným způsobem nemůžeme rozpoznat. Jde tady o obdobnou situaci, jako např. u obrácené jdoucího hřebenového zoubkování u některých hodnot emise Londýnské 1945 (Pof. 387, 389 a 396). Zde je standardní chod perforačního hřebene zdola nahoru. Vzácněji se vyskytující chod obrácený (shora dolů) je znalci ověřován obvykle jen u známek horní a dolní řady na základě neprozoubkovaného (horního) resp. prozoubkovaného (dolního) okraje PA a známky z ostatních řad (i když i ty jsou nepochybně perforovány obráceně postupujícím hřebenem) ověřovány nejsou, protože po jejich případném vytržení z archu pro dokonalé provedení zoubkování (bez měřitelných posunů) už nejde tuto perforační odchylku doložit.

ORZ u známek tištěných OTr+HT

Ukázali jsme si, že termín obrácené rámcové zoubkování je u nás používán v několika souvislostech, vyplývajících zejména z použité tiskové techniky a s ní souvisejícího způsobu použití rámcové perforace. V dnešním článku se chceme zaměřit na jednu z těchto oblastí - na ORZ u známek tištěných OTr+HT, ve filatelistické terminologii řečeno u známek tištěných rotačkou.

Hned v úvodu této kapitoly si řekněme, že sám výraz obrácené rámcové zoubkování je v tomto případě správný jen částečně (přesnější by bylo používat poněkud krkolomný výraz *zoubkování provedené obráceně instalovaným perforačním rámcem*) a že pro známky, u nichž máme toto označení obvykle konkrétně na mysli (tedy pro známky z první řady, resp. levého sloupce PA, zoubkované dvěma po sobě jdoucími úderý perforačního rámce) je dokonce věcně nesprávný.

Tato pro některé sběratele možná poněkud překvapivá informace si zaslouží bližší vysvětlení. Začneme tím, že si ukážeme, jak vlastně perforační rámec vypadá a jak pracuje. Pro úplnou přesnost uvedme, že řeč je o strojích pro rotační tisk ocelotiskem kombinovaným s hlubotiskem (zkráceně o rotačkách) v Poštovní tiskárně cenin, a. s. Praha, značky Wifag 2 (může tisknout 1 ocelotiskovou a až 3 hlubotiskové barvy, z technologických důvodů jsou však na něm tištěny známky nejvýše 2 hlubotiskovými barvami) a Wifag 3 (může tisknout 1 ocelotiskovou a až 4 hlubotiskové barvy). Práci obou rotaček můžeme pro názornost stručně popsat takto: do stroje vstupuje pás papíru, na nějž je vytištěna jedna či více hlubotiskových barev, následuje tisk ocelotiskem, poté je na okraj papíru vytištěno pořadové číslo archu a datum tisku, provedena perforace (v případě tisku známkových sešitků a kolků následuje tak zvaná pomocná perforace, tvořená průseky) a poslední

¹⁾ Poprvé byl objev dvojí polohy perforačního rámce publikován v článku F. Beneše Protektorátní aršík R. Heydrich 1943 ve F 11/98.

Po sobě jdoucí dvojice PA perforovaná rámcem v normální poloze (nahore) a v obrácené poloze (dole)

operací je řez oddělující jednotlivé přepážkové archy.

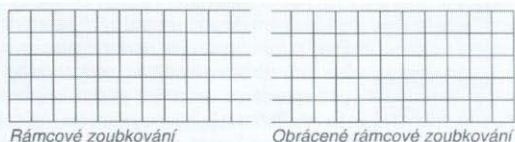
Perforace je tedy v rotačce předposlední pracovní operací. Prováděna je sestavou dvou kovových desek umístěných vodorovně proti sobě, z nichž jedna je pod procházejícím pásem potíštěného papíru a jedna nad ním. Dolní deska je mosazná a jsou do ní provrtány otvory, do nichž zapadají jehly vyčnívající z desky horní. Těmito otvory propadají kolečka proseknutá jehlami horní desky v procházejícím pásu papíru; tyto *konfety* jsou odsávány, shromažďovány ve sběrači a odtud vedeny rourou jako odpadní materiál do zvláštního pytle.

Horní deska je ocelová, opatřená soustavou plných jehel přesně zapadajících do otvorů desky protilehlé. Jehly (jde vlastně o kovové tyčinky o průměru nepatrně menším než konečný perforační otvor) jsou šikmo zbroúšené tak, že nejdelší jsou směrem ke konci rotačky a nejkratší směrem k tiskovým válcům. Toto zešíkmení je ovšem jen nepatrné (náklon tvoří pouhých několik stupňů) a slouží k tomu, aby jednotlivé jehly i celá jejich soustava pronikaly do papíru postupně a snadněji jej prořízly.

Obě desky jsou proti sobě sesazeny s velkou přesností (v tiskařském žargonu se této sestavě říká *penál*) a společně se rytmicky kývavě pohybují. V první fázi

dochází k posunu souběžně s posunem papíru a k přiblížení desek, proniknutí perforačních jehel a provedení perforace, následuje oddálení desek a druhá fáze - posun zařízení zpět směrem proti pohybu papíru.

Perforační jehly a protilehlé otvory jsou na deskách zařízení umístěny tak, že tvoří vodorovné a svislé řady ohraničující ze všech čtyř stran všechny známky v příslušném přepážkovém archu, přičemž delší řady (rovnoběžné s delší stranou přepážkového archu) na jedné straně (ve směru posunu papíru v rotačce) přečnívají tak, že provádějí perforaci v místě mezery mezi archy (meziarší²⁾), jímž je následně veden řez oddělující jednotlivé PA (properforování kratších okrajů archu usnadňuje následné vytrhávání známek). Jednoduše si to můžeme představit tak, že obdélník tvořený jednotlivými známkovými poli je orientován tak, že přečnívající řady perforačních otvorů z něj „trčí“ vpravo.³⁾ Toto uspo-

²⁾ Meziarší má stejný rozměr jako sloupec (řada) známek v PA, čemuž odpovídá i délka vyčnívajících řad perforačních jehel.

³⁾ Podle informace z PTC však jeden málo používaný perforační rámeček má hřeben na protilehlé straně (vlevo) a v případě jeho obráceného nasazení by se známky zoubkované hřebemově nacházely na obráceném konci PA (dosud nám však takovyto případ není znám).

řadání je standardní a jeho výsledkem je běžná podoba rámcové perforace, jak ji známe u naprosté většiny známek tištěných na uvedených strojích.

Soustavy (dvojice) perforačních desek jsou jednoúčelové - je jimi možno perforovat pouze známky určitého formátu, pro něž byly zhotoveny, a pro známky jiného formátu je třeba užít zase desek s jinak rozmístěnými jehlami a otvory. Jehly je třeba čas od času brousit, spodní desku čistit, v případě poškození či dokonce vylovení perforační jehly je třeba zařízení vyměnit. Ze všech těchto důvodů (zejména častá změna formátu tištěných známek, ale i údržba a popř. poškození) je třeba s perforačními deskami poměrně často manipulovat - zejména vyjmout je a namontovat místo nich jiné. A tady se čas od času stane, že je tato soustava perforačních desek namontována v obrácené poloze - přečnávající řady perforačních otvorů z ní „trčí“ vlevo.⁴⁾

Z hlediska kontroly výsledného produktu se vlastně ani moc nestane⁵⁾ - všechny známky v archu jsou řádně perforovány a zoubkování vede i oběma jeho protilehlými kratšími okraji. Z hlediska filatelistického však jde o rozdíl významný. V prvním případě byly všechny známky v archu perforovány najednou, jediným úderem perforačního zařízení (a mají tedy naprosto konstantní rozměr a rozmístění perforačních otvorů, odpovídající použitému zařízení). V případě druhém jsou však známky přiléhající k prvnímu kratšímu okraji archu (levý sloupec nebo horní řada - podle postavení obrazu známky) perforovány dvěma údermi rámce - napřed na třech stranách přečnávajícími řadami jehel a v další fázi (po posunu papíru a perforačních desek) na zbývající čtvrté straně protilehlou řadou jehel. Rozměr takto „nadvakrát“ perforovaných známek i vzájemné postavení perforačních otvorů provedených těmito dvěma údermi nejsou konstantní, ale proměnlivé podle přesnosti, s jakou celé zařízení pracuje.

V popsaném případě obráceného namontování perforační soustavy jsou tedy obráceným rámcovým zoubkováním opatřeny všechny známky v přepážkovém archu, s výjimkou známek přiléhajících k jeho již zmíněnému prvnímu kratšímu okraji, které jsou perforovány zoubkováním hřebenovým. Přesnější by tedy bylo arch s takto provedenou perforací označit jako perforovaný kombinovaným způsobem - rámcově a hřebenově. Zcela věcně vzato tedy označení *obrácené rámcové zoubkování*, jak jej dosud běžně používáme pro známky z onoho už zmíněného okraje PA, ve skutečnosti náleží všem ostatním známkám v archu, a těm krajovým náleží označení *zoubkování hřebenové*.

U známek skutečně zoubkovaných rámcově nelze použítu polohu rámce až na výjimky (např. extrémně posunutý či dokonce chybějící perforační otvor) prakticky rozpoznat - a ani by to nejspíš nemělo žádný význam. Naproti tomu známky zoubkované hřebenově rozpoznat obvykle můžeme. Při posunu pásu papíru a kývavém pohybu perforačních desek dochází totiž k nepatrným vzájemným posunům v postavení soustavy perforačních otvorů provedených jednotlivými údermi perforačních desek. Perforační otvory provedené druhým, navazujícím úderem jsou tedy obvykle umístěny jinak, než by tomu bylo u skutečného zoubkování rámcového (jsou posunuty dál, blíže, či dokonce do strany) a my díky tomu můžeme tuto perforační odchylku rozeznat.⁶⁾

Otázkou zůstává, jak známky ve skutečnosti perforované hřebenově označovat. Jak jsme si ukázali, současný způsob označení - ORZ - je věcně nesprávný; na zavedení správnějšího názvu *hřebenové zoubkování* je však možná trochu pozdě - s ohledem na značné množství už ověřených známek by se do problematiky mohl vnést zmatek a způsobit tak víc škody než užitku. Možná tedy bude nejlepší u zavedené terminologie zůstat a prostě se smířit s tím, že v tomto případě jde o *terminus technicus*, kdy zažitým způsobem označujeme cosi, co ve skutečnosti představuje něco úplně jiného.

*

Hřebenové zoubkování vzniklé v důsledku použití obrácené instalované perforačního rámce je našim sběratelům dobře známo z řady článků ve *Filatelii*⁷⁾ či ze záznamů specializovaných katalogů a je oblíbenou součástí specializovaných sbírek ČSR II a ČR. Dnes jsme se k němu vrátili především proto, abychom ukázali na obecně přehlíženou skutečnost, že v případě této perforační odchylky jde jednoznačně o jiný druh perforace, než na jaký bychom mohli usuzovat z jeho pouhého názvu. ■

Stručně o autorovi:

Mgr. Ing. František Beneš, CSc. (45), filatelistický znalec, obchodník a publicista. Od roku 1984 pracoval jako vedoucí obchodního oddělení Pofisu, v roce 1989 přešel do družstva Profil, nyní působí v pražském Domě filatelie. Je soudním znalcem v oboru filatelie, znalcem Filatelistické zkušebny, řádným členem Komise expertů SČF a zkušebním znalcem SČF pro obor Československo, Česká republika a protektorát Čechy a Morava.

⁴⁾ Obrácená montáž perforačního rámce je nejčastějším, ale nemusí být jediným důvodem vzniku kombinovaného zoubkování. Mohlo by k němu dojít např. i tehdy, pokud by se např. špatným nastavením o jeden sloupec (resp. řadu) posunul krok dvojice perforačních desek, umístěných ve standardní poloze, ale bez posunu chodu řezu. Perforační odchylku bychom potom rozeznali podle postavení perforačních otvorů mezi prvním a druhým sloupcem (řadou) známek PA.

⁵⁾ Technologicky však tato obrácená poloha perforačního rámce vhodná není, a proto je rámeček obvykle brzy vrácen do polohy standardní - což vysvětluje vzácnější výskyt známek zoubkovaných ORZ oproti zoubkování standardnímu.

⁶⁾ Je to obdobné, jako například u ležmého hřebene u emisí Holubice a Osvobozená republika 1920 či u obráceného hřebenového zoubkování u emise Lovná zvěř 1966, které rovněž rozeznáváme podle odlišného tvaru zoubků tvořících dva rohy známky v místě styku obou úderů perforačního hřebene.

⁷⁾ Např. článků olomouckého badatele PhDr. Marcela Arbeta (viz. F 97/11/18, 97/12/12, 98/1/12, 98/2/9, 98/4/18).

Klíčová slova: 02*A - ČSR II, známky; 03*A - ČR, známky; 31/4 - Sběratelská specializace, rozdíly v perforaci; 32/6 - příprava a tisk poštovních cenin, tiskové stroje; 33/4 - charakteristické rysy poštovních cenin, zoubkování.